

Косово и Метохија:

јуче, данас, сутра

Матица српска
2018

Александар Растворић

КОСОВО И МЕТОХИЈА У ВРТЛОГУ ИСТОРИЈЕ

Опште је мишљење да Косово и Метохија заузимају посебно место у српској историји и духовној вертикалнији српског народа. Косово је политички, културни и духовни центар српског народа и државе, извориште и трајно надахнуће српске националне свести, драгуљ српског културног и духовног идентитета и традиције, „света земља и баштина српског народа од средњег века до данашњих дана”. Косово и Метохија су, према томе, камен темељац и окосница српске националне и државотворне свести, духовног и културног идентитета. Косовски мит и легенда су изникли из свести о страдању српског народа, његове државе и друштва, целиокупне једне цивилизације у средњем веку.¹

Колико су Косово и Метохија важни за српски народ, његову културу, традицију, веру, али и за државу, сликовито говоре речи Светислава Симића, српског конзула у Приштини на размеђу XIX и XX века, које је прибележио у студији *Пиштање о Старој Србији* из 1911. године: „Нама Косово не сме бити драго само ради историјских успомена које нас везују за њу, него још више ради последица којима би смо се изложили кад би по несрећи нестало Срба с њега... Без Косова Српству нема уједињења, јер му је оно природна база на којој је поникла мисао о њему. Ово је аксиома коју не смемо никада губити из вида и који треба, нарочито данас, да буде руководно начело целе наше спољње политике”.²

У географско-историјском смислу Косово и Метохија су саставни делови простора Старе Србије, тог нуклеуса старе српске државе и културе који чине још и Рашка област, Скопско-тетовска и Кратовска област.³ О српској припадности Косова и Метохије и Старе Србије постоје бројне студије најеминентнијих српских научника као што су Гедеон Јуришић, Хаџи Серафим Ристић, Сима Андрејевић Игуманов, Нифифор Дучић, Ђорђе Поповић Даничар, Стојан Новаковић, Владимира Карић, Михаило Ристић,

¹ С. Терзић, Косовске теме у српској политичкој и културној мисли, *Национални идентитет и суврениитет у јудоисточној Европи*, Београд 2002, 248.

² П. Орловић (С. Симић), *Пиштање о Старој Србији*, Београд 1911, 4.

³ Д. Богдановић, *Књига о Косову*, Београд 1990, 14.

Јован Радонић, Стanoјe Стanoјevић, Јован Цвијић, који је и одредио најприближније границе Старе Србије.⁴ Српско право на подручје Старе Србије и Косова и Метохије први пут је званично изнето судбоносне 1878. године у раду *Снара Србија*, знаменитог српског књижевника Ђорђа Поповића Даничара, за кога је Јован Ристић рекао да представља „тријумф знања и науке”⁵

Питање Косова и Метохије, које представља срж старосрпског питања, није ново питање и оно не постоји десет, тридесет или педесет година уназад како се то у делу стране, али и домаће научне јавности покушава тенденциозно да представи. У свом акутном облику ово питање је отворено стотинама година уназад и одликују га непрестано потезање територијалне припадности Косова и Метохије, односно стално порицање права српског народа и српске државе на те области, несигурност, претње, уцене, пљачкања, пребијања, прогони, рањавања, силовања и убиства, при чему је стравична спирала насиља интензивирана након завршетка Берлинског конгреса, а свој врхунац достигла почетком XX века, при чему фактички није престајала све до завршетка балканских ратова. Злочини и прогони српског народа из Старе Србије настављени су и током Првог и Другог светског рата, као и након 1966. године када су албански сепаратисти осокољени смењивањем Александра Ранковића на Брионском плenуму 1966. године добили „зелено светло” да крену у коначну реализацију идеје о стварању великоалбанске државе на српским етничким и историјским подручјима.

О драматично лошој политичкој ситуацији на просторима Старе Србије и Косова и Метохије као њеног саставног дела, и несносним условима за живот српског народа веродостојно говоре бројни релевантни подаци, при чему указујемо на факте које је Јован Цвијић изнео у чувеној студији *Балкански рай и Србија* коју је 1912. године приредио за угледни британски часопис *Review of Reviews*. Цвијић је још тада упозоравао британску јавност да је „простор Старе Србије земља највеће анархије и насиља, не само на Балканском полуострву, већ је можда јединствена у свету. Власти нема или је немоћна. Живе измешано две врсте становништва разне вере, и међу њима нису регулисани никакви људски односи и нема никаквих норми”. Такође је указао да су Албанци „до зuba наору-

⁴ Цвијић се најцеловитије бавио изучавањем простора Старе Србије, сматрајући је окосницом српске историје. Своја истраживања Старе Србије систематизовао је у делима *Географски проблеми Балканског полуострва*, *Основе за географију и геологију Македоније и Снаре Србије*, и у капиталној студији *Балканско полуострво и јужнословенске земље*. С. Терзић, *Снара Србија (XIX–XX век)*. Драма једне цивилизације, Београд 2012, 25–30.

⁵ М. Војводић, Србија и албанско питање крајем XIX века; *Србија и Албанија у XIX и почетком XX века*, Београд 1990, 65.

жани”, а да је Србима забрањено да држе оружје. Резултат тога је да земља врви од насиљника и оружаних чета које чине углавном Албанци. Детаљно објашњавајући којим методама Албанци присиљавају Србе Старе Србије и Косова и Метохије да се исељавају одатле, дао је важне податке о броју исељених Срба и тренутној етничкој слици тога простора. Према његовим рачуницама, укупно 150.000 Срба је напустило Стару Србију од Берлинског конгреса до балканских ратова, при чему је највећи интензитет исељавања забележен крајем XVII и почетком XVIII века, када се иселило 37.000 српских породица, као и током XVIII и XIX века, када се одселило око пола милиона људи.⁶

Исељавање српског народа са Косова и Метохије и Старе Србије није било последица природног процеса условљеног економско-социјалним разлозима, већ, како академик Димитрије Богдановић, један од најбољих познавалаца косовске проблематике и аутор прве целовите историје Косова и Метохије, мунициозно закључује, резултат насиља односно пртеривања Срба у циљу отимања њихове земље и њиховог уништавања.⁷ Посланик Велике Британије у Београду Фредерик Сент Џон забележио је 1891. да се из Косовског вилајета само током 1890. иселило око 10.000 хришћана, док је Роналд Макдоналд, британски вицеконзул у Нишу, исте године известио Форин офис да се сваке године са простора вилајета исели приближно 200 српских породица.⁸

Постоје бројни релевантни подаци стране провенијенције који говоре о томе да су Срби све до 1912. године чинили скоро половину становништва Косова и Метохије, при чему до XVIII века Албанаца на Косову и Метохији није било у већим и компактним етничким целинама, нити су те области било када кроз историју чиниле део некакве албанске државе, односно оне не представљају матичну територију Албанаца.⁹ Пишући 1906. године о етничкој слици Косова и Метохије и Старе Србије, Хенри Брејлсфорд, угледни британски новинар, у књизи *Macedonia: Its Races and their Future* закључује да је пре двеста година тамо живела већина хришћана под влашћу муслиманске мањине, а да је почетком XX века, када је обишао тај простор, удео хришћанског живља у укупном становништву био око трећине, што је, по његовом

⁶ Ј. Цвијић, Балкански рат и Србија, у: С. Терзић, *Стогодишњица ослобођења Старе Србије 1912–2012*, Београд 2012, 120–121.

⁷ Д. Богдановић, Пре свега истина, у: С. Терзић, *Стогодишњица ослобођења Старе Србије*, 258.

⁸ А. Растовић, *Велика Бришанија и Косовски вилајет 1877–1912*, Београд 2015, 55.

⁹ С. Терзић, *Стара Србија*, 115.

мишљењу, резултат емиграција, масакра, насиљне верске конверзије. Брејлсфорд подвлачи да је само у две велике сеобе крајем XVII и почетком XVIII века простор Старе Србије напустило, по његовим подацима, 130.000 Срба, који су представљали „најбољи и најпатриотски део српског становништва”.¹⁰

Аустријска статистика из 1899. године показује скоро једнаку заступљеност Срба и Албанца у Косовском вилајету: 182.650 Албанца и 166.700 Срба.¹¹ Према аустријским подацима из 1903. године, у Пећком, Приштинском и Призренском санџаку живело је 111.350 православних Срба, 69.250 Срба муслимана, док је Албанца муслимана било 214.000 а Албанца католика 14.350. Према подацима др Карла Појкера, картографа, непосредно пред Први балкански рат на простору Косовског вилајета, односно Старе Србије, од 980.000 становника православаца је било 430.000, и исто толико Албанца.¹²

Српске власти су помно пратиле и бележиле сва насиља, прогоне и убиства Срба на просторима Косова и Метохије које су починили Албанци уз отворену или прикривену подршку турских власти нарочито после Берлинског конгреса. У том смислу једна од најдрагоценјих студија је *Прейиска о арбанаским насиљима у Старој Србији 1898–1899.* коју је српско Министарство иностраних дела приредило за потребе Мировне конференције у Хагу 1899. године. Издавањем ове непроценљиво важне студије српска влада је желела да изврши својеврсну интернационализацију српског питања у Старој Србији и обавести светску јавност о тешком положају Срба на том подручју. У овој изузетно вредној плавој књизи која садржи двадесет три документа-преписки са прилозима на француском и српском језику, које је српски посланик у Цариграду Стојан Новаковић водио са Тефик-пашом, министром иностраних дела Османског царства, између маја 1898. и маја 1899. године, прецизно су забележени сви примери насиља, убиства, плјачкања, силовања, отмица, разбојништава Албанца над Србима у Старој Србији, односно на Косову и Метохији од 1897. до 1899. године, чији је основни циљ био да се Срби са тих простора претерају и униште.¹³ У *Прейисци* су српске власти навеле 400 случајева злочина над Србима у Приштинском, Новопазарском, Пећком и Призренском санџаку, од тога је детаљно аргументовано

¹⁰ А. Растовић; *Велика Бриштаница и Косовски вилајет*, 23.

¹¹ Исто, 21.

¹² С. Терзић, *Стара Србија*, 436–437.

¹³ Стојан Новаковић, посланик Србије у Цариграду – Владану Ђорђевићу, министру иностраних дела, Цариград 15. маја 1898, *Прейиска о арбанаским насиљима у Старој Србији 1898–1899*, Београд MDCCXCIX, бр. 2, стр. 15.

91 убиство.¹⁴ У *Прейисци* се наводи и податак о 60.000 исељених Срба из Косовског вилајета између 1880. и 1889. године.¹⁵

Почетком XX века интензитет насиља и убиства Срба на Косову и Метохији које су чинили Албанци се нагло повећао, о чему, такође, говоре бројни дипломатски извештаји тамошњих српских конзула. Нарочито су драматичне дешавања које је 1904. и 1905. године у Београд слала др Мирослав Спалајковић, српски конзул у Приштини. У писму од 19. децембра 1904. године, Спалајковић је упозоравао српску владу да се у Старој Србији највећи злочини против Срба и даље врше у Пећкој кази, и да је циљ да се „Срби нагло и коначно истребе. Зло узима све више маха и ако му се не стане на пут, можемо се надати најужаснијим изненађењима”.¹⁶ Почетком јуна 1905. године Спалајковић је обавестио Јована Жујовића, српског министра иностраних дела, да је стање у Старој Србији горе него икада, као и да нема дана а да се не деси једно или два убиства над Србима.¹⁷ Иначе, конзулат је 1906. године припремио за потребе српске владе опширан списак злочина, укупно 280 (убиства, прогони, уцене, силовања, пљачке), које су Албанци починили над Србима на просторима Косовског вилајета.¹⁸

Поред српских података о непрестаној анархији и насиљу Албанца над српским живљем на Косову и Метохији и Старој Србији од Берлинског конгреса до балканских ратова, драгоцене су чињенице стране провенијенције, посебно оне које су слали Енглези. Чувени британски археолог Артур Еванс је јула и августа 1883. године посетио Стару Србију и на основу својих запажања саставио потресна сведочанства о тешком положају тамошњих хришћана, нарочито Срба, које је објавио у листу *Манчестер гардијан*, 1. и 15. септембра 1883. године. Описујући стање у тој области, Еванс је упозоравао на свакодневно убијање хришћана од стране Албанца, док су разбојничке банде малтретирале велики број људи по селима, који су спас проналазили у бекству преко границе. Његов је закључак гласио да је у Косовском вилајету владала тиранија „мухамеданских терориста”. Еванс је навео драгоцен податак да је само на подручју „Пећке казе од Берлинског конгреса до средине 1883. убијено сто педесет Срба”.¹⁹ Британски

¹⁴ Исто, 16–21, 36–37, 69–71.

¹⁵ Исто, 136.

¹⁶ М. Спалајковић – Н. Пашићу, П. П. Бр. 1051, 19. децембра 1904, у: В. Регунић, *Svedočanstvo o Kosovu 1901–1913*, Београд 1988, 218.

¹⁷ М. Спалајковић – Ј. Жујовићу, Н 626, 10. јуна 1905, у: В. Регунић, *Svedočanstvo o Kosovu*, 267.

¹⁸ Злочини Арнаута и Турака над Косовским Србима 1904. и 1905. године, у: Б. Перуничић, *Злуми ада и бегова у Косовском вилајету*, Београд 1989, 320–338.

¹⁹ А. Растворић, *Велика Бришанија и Косовски вилајет 1877–1912*, 57.

историчар Вилијам Милер је изнео податак да су Албанци за три године, од 1894. до 1897, починили најмање 204 злочина против српског становништва у Османском царству, док је Едвард Греј, шеф Форин офиса, у британском парламенту јавно признао да је само током 1906. забележено 180 случајева насиљне смрти у Косовском вилајету.²⁰

Када је реч о праву на Косово и Метохију, бројни угледнији представници британске политичке и интелектуалне елите у другој половини XIX и на почетку XX века говорили су и писали у прилог српској припадности тог подручја. Паулина Ирби и Мјур Макензи, које су обишли Косово и Метохију 1863, забележиле су да „срце Старе Србије чине Косово и Метохија са градовима Приштином, Новим Брдом, Гњиланом, Пећи, Призреном, Вучитрном и манастиром Грачаницом”. За Приштину су написале да је „срце Старе Србије”.²¹ Ирбијева и Макензијева су упозориле и да је Стара Србија, која је до 1389. године била „најнапреднији и најлепши крај европске Србије, данас, изузевши суседне планине албанске, најсиромашнији и најгоре управљени крај европске Турске”.²² Што се тиче Албанаца у Старој Србији, запазиле су да су они „спустили са суседних планина, припадају племену Гега, да су немарни према турском власти и да испољавају безобразлук према хришћанима”. Навеле су и размишљања домаћег становништва о ситуацији у Старој Србији да су несреће које су задесиле тај простор резултат мржње раса и вера, а превазилажење зла, по њиховом мишљењу, лежи у „народној хришћанској влади слободне Србије”.²³ Британски новинар и публициста Хенри Брэйлсфорд је тврдио да су Косово и Метохији, односно Стара Србија, српске територије и да је хришћанско становништво изложено великим терором Албанаца.²⁴ Српско право на ова подручја заступали су и успешни британски дипломата Роберт Грејвс и угледни професор на Универзитету у Кембриџу Харолд Темперлеј.²⁵

Уз све наведено косовску проблематику нарочито оптерећује континуирана заинтересованост великих сила од друге половине XIX века да тај трусли простор искористе за своје интересе, односно за онемогућавање остваривања српских националних и државних интереса, али и за обрачун са руским присуством на Балканском полуострву. Године 1878. формирана је Призренска

²⁰ Исто, 53, 227.

²¹ М. Макензи; А. Ирби, *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*, Београд 2007, 187–189.

²² Исто, 190.

²³ Исто, 195, 199–200.

²⁴ H. Brailsford, *Macedonia. Its Races and their Future*; New York 1971, 274.

²⁵ H. Temperley, *History of Serbia*, London 1917, 103, 264.

лига (Лига за одбрану права арбанашког народа) која је као свој циљ поставила очување интегритета Османског царства, а у суштини се залагала за стварање посебног албанског вилајета, то јест уједињење свих Албанаца и стварање велике албанске државе на Балканском полуострву, односно на просторима Скадарског, Јањинског, Косовског и Битољског вилајета. Лига је у основи имала дубоко панисламски карактер са снажном антисрпском, и антихришћанском нотом.²⁶ Представљала је пројекат Порте, Аустроугарске и Велике Британије, са готово занемарљивим утицајем на њен настанак аутохтоног албанског националноослободилачког покрета, што су убедљиво показала истраживања академика Милорада Екмечића, Михаила Војводића, Владимира Стојанчевића и Славенка Терзића. Албанци су према томе и кроз деловање Лиге имали само да послуже као средство за очување Османског царства, али и као инструмент за обрачун Порте и великих сила са Србима као и са Русијом (заустављање словенске и хришћанске опасности), јер је стварањем албанске државе, што је био крајњи циљ и Беча, али и Енглеза, требало забити клин у целину српског националног бића, онемогућити природно повезивање Срба у Косовском вилајету и Старој Србији, али и Црне Горе са Србијом, и спречити остваривање било каквог снажнијег руског и пасловенског утицаја како на тим просторима тако и на Балкану у целини.

Политика великих сила према Косову и Метохији није се променила ни на почетку XXI века. И данас, као и крајем XIX и на почетку XX века, Србија је пред великим притисцима и захтевима да се одрекне дела своје територије. Међутим, односи снага у савременом свету се мењају великим брзином. Униполарни свет са доминацијом САД све више прераста у мултиполарни свет са снажењем утицаја Русије, Кине, Индије, Бразила у светској политици. Балкан, Европа и свет данас нису исти као што су били 2015. а поготово не као 2008. године, када су албански терористи уз подршку САД и њених савезника најгрубље газећи све међународне законе прогласили тзв. државу Косово и добили признање од великог броја држава, али не и целокупне међународне заједнице. Недавно су се Европа и свет суочили са проблемом сепаратизма и једностреног проглашења независности Каталоније од Шпаније, што даје наду да ће се и случај Косова и Метохије почети да третира из сасвим другачије визуре, односно да ће свет све више почети да схвата каква је колосална неправда начињена Србији када је покушано да се интегрални део њене територије прогласи независном државом.

²⁶ С. Терзић, *Сушара Србија*, 116.

Маневарски простор Србије је данас смањен али није нестао, напротив. Разумни и умни људи увек нађу решења и кад се мисли да је ствар безнадежна. У нашем случају потребно је само следити савете мудрих људи који су оставили дубок печат у историји српског народа и државе. Једна од таквих моралних и научних громада свакако је био Стојан Новаковић, који је деловао у сличним, тешким временима по Србију и српски народ у другој половини XIX и на почетку XX века. Новаковић је непрестано заговарао тезу да се српски национални и државни интереси успешно могу остваривати и бранити књигом, пером и културом. Пророчански звучењегове речи које је написао у чланку *Уједињујмо се културом* који је објавио у дубровачком *Срђу*, јануара 1908. године, у оквиру *Споменице о паду Дубровачке републике*. Напомињући да српски дух није пао, указао је да је преживео захваљујући вери, књизи, језику, песми. Препоручивао је да се Српство подигне културом, лепим језиком, уједињеном народном просветом: „Уједињујмо, ујединимо срце онога на Тимоку и онога украй Гружа на мору Јадранскоме; онога на Скадру на Бојани и онога на Морави, и онога на Уни и онога на хладном Вардару... Културно српство може постати кад год ми хоћемо. Оно треба да изађе из духа и из воље наше. До нас стоји да га из висине будућности спустимо на земљу наше опште домовине. За њема никакве забране”.²⁷ Новаковић је истицао да се Српство успешно може уздићи културом, лепим језиком, уједињеном народном просветом, односно мирним путем. За разлику од оружане борбе која је кратког даха, борба књигом и просветом је временски безграницна и ефикаснија. Мудри Новаковић је још пре више од сто година препоручивао да се све српске области и племена уједињују духом, језиком, народном свешћу, просветом.

Ова тешка времена у којима се српски народ налази на Косову и Метохији изискују да српска држава примени управо средства која је Стојан Новаковић осмислио и спроводио међу Србима у Старој Србији, односно на Косову и Метохији крајем XIX и почетком XX века, како би српски народ тамо преживео и опстао, до неких бољих времена. Своје идеје у том погледу уградио је у израду амбициозног плана активности садржаних у *Утештавима за одржавања утицаја Србије у Старој Србији и Македонији* која је прихватио Милутин Гарашанин, председник српске владе средином 1885. године. Основни задаци Србије према Османском царству на основу *Утештавава* су били следећи: отварање неколико српских конзулатата у Турској, а пре свега у градовима где Срби чине

²⁷ S. Novaković, *Ujedinjujmo se kulturom*, *Srđ*, 31. januara 1908, br. 1–5, u: *Spomenica o padu Dubrovačke republike* 31. januara 1908, 2–3, 116.

знатну већину, добијање неколико владичанских места на територији Старе Србије, отварање српских школа и подела књига, покретање српске штампарије у Цариграду, отварање књижара за школске књиге широм Османског царства и покретање листа под именом *Вардар*, у Цариграду, који би се бавио искључиво проблематиком тамошњих Срба. Ово је суштински представљао програм тзв. меке дипломатије Краљевине Србије чији је основни циљ био не само просвећивање српског народа на просторима Старе Србије већ и очување и продубљивање српског националног идентитета. Ову политику и програм Новаковић је доследно спроводио до краја живота, при чему је сматрао да главни интерес Србије треба да буде просветни, народносни и црквени интерес Срба у Османском царству, и био је свестан да најцрну тачку у Царству представља стање у Старој Србији.²⁸

Резултати интензивног културног, просветног, пропагандног и националног рада српске државе на простору Османског царства чији је идејни архитекта, али и непосредни реализатор био управо Стојан Новаковић, и то као посланик на Порти у два наврата али и председник владе 1895/96. године, били су импресивни: Срби су добили своју мрежу конзулата (Скопље, Солун 1887, Приштина, Битољ 1889) преко којих су остваривали просветно-културно-пропагандни рад, први пут двојица Срба су се нашла на челу Рашко-призренске и Скопске митрополије 1896. и 1899. године, основано је и деловало 262 српске основне школе и шест средњих школа, од којих три на територији Косовског вилајета, Срби су имали своје листове, штампарије где су штампане српске књиге, књижаре, новине (*Вардар, Глас народа, Законийосӣ, Србска школа*).²⁹ Снажним национално-просветним и културним радом који је покренуо Новаковић Срби са Косова и Метохије, као и из целе Старе Србије, спремно су и са неописивим националним полетом дочекали 1912. годину када су ове области сјајним победама српске војске, а после више векова турске власти, ушли у састав Србије.

Трагична судбина српског народа на Косову и Метохији и тешка општеполитичка ситуација на тим просторима непрестана је тема размишљања и деловања српских државника и политичара од почетка Српске револуције 1804. године, али и политичких странака, њихових програма и представника од 1881. до данас. Косовске теме окупирале су пажњу и српске духовне и интелектуалне

²⁸ Стојан Новаковић, *Изабрана документа*, (приредио А. Растворић), САНУ, Београд 2017, АС, СН-490, Белешке С. Новаковића (јул–октобар 1908?), бр. 89, стр. 277.

²⁹ А. Новаков, *Субоби српске културе. Српске средње школе у Османском царству 1878–1912*, Београд 2017, 487–491.

елите, писаца, сликара, свих оних који су били свесни важности Косова и Метохије за српски народ, његову државу, историју, традицију, културу. Та вечно отворена Косовска тема заокупља пажњу и данашње српске политичке и интелектуалне елите у контексту притисака великих сила да Србија призна независност силом одузетог дела своје територије.

Мишљења смо да нико у Србији нема право да дозволи одвајање Косова и Метохије из Србије односно њеног уставног система или да се с тим сагласи. Такође, сматрамо да српска политичка и интелектуална елита не сме да призна независност тзв. државе Косово, јер без српског признања, креатори растакања српског националног, државног и духовног ткива неће моћи да реализацију своју замисао до краја. С друге стране, разговор са Албанцима је потребан, добродошао и лековит као могуће средство за превазилажење вековних неспоразума и невоља, при чему је ослонац на Резолуцију 1244 Савета безбедности Уједињених нација из 1999. године неопходан, јер је то тапија, пупчана врпца, односно гаранција српског присуства на Косову и Метохији.

